

КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНУ ЗА ОЗНАКАМИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

QUALIFICATION OF CRIME UNDER THE FEATURES OF THE SUBJECTIVE PARTY OF CORPUS DELICTI

Ус О.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена проблемам кваліфікації вчиненого діяння за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. З'ясоване значення суб'єктивної сторони складу злочину та її ознак для кваліфікації злочину. Запропоновані правила (рекомендації) кримінально-правової оцінки вчиненого діяння (кваліфікації злочину) за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину.

Ключові слова: кваліфікація злочину, кримінально-правова оцінка вчиненого діяння, склад злочину, суб'єктивна сторона складу злочину, ознаки.

Статья посвящена проблемам квалификации совершенного деяния по признакам субъективной стороны состава преступления. Установлено значение субъективной стороны состава преступления и ее признаков для квалификации преступления. Предложены правила (рекомендации) уголовно-правовой оценки совершенного деяния (квалификации преступления) по признакам субъективной стороны состава преступления.

Ключевые слова: квалификация преступления, уголовно-правовая оценка совершенного деяния, состав преступления, субъективная сторона состава преступления, признаки.

The article is devoted to the problems of qualification of the committed act on the basis of the subjective aspect of corpus delicti. The value of the subjective part of corpus delicti and its features for qualification of a crime is determined. Proposed rules (recommendations) for a criminal-law assessment of a committed act (qualification of a crime) based on the subjective part of corpus delicti.

Key words: qualification of crime, criminal-law assessment of the committed act, composition of a crime, subjective aspect of the crime, features.

Постановка проблеми. Кваліфікація злочину є основним етапом, стрижневою ланкою застосування кримінально-правової норми, оскільки правильна юридична оцінка вчиненого особою діяння є необхідною умовою досягнення законності при відправленні правосуддя. Неправильна кваліфікація вчиненого може зумовити необґрунтоване засудження особи або необґрунтоване її виправдання, чи застосування до особи норми КК, яка не містить всіх кримінально-правових ознак вчиненого діяння тощо.

Стан дослідження. Значний внесок у розробку вчення про суб'єктивну сторону складу злочину зробили такі науковці у галузі кримінально-правової науки, як: В.І. Борисов, Р.В. Вереша, Б.С. Волков, П.А. Воробей, Д.О. Гарбатович, П.С. Дагель, Г.А. Злобін, М.Й. Коржанський, Б.С. Нікіфоров, В.А. Нерсесян, О.І. Рарог, А.В. Савченко, С.А. Тарарухін та інші. Крім того, окремі дослідники, які присвятили свої дослідження проблемам кримінально-правової кваліфікації, розглядали питання складу злочину та його значення для кваліфікації злочину. Це такі вчені, як: Ф.Г. Бурчак, В.М. Кудрявцев, В.В. Кузнецов, Б.О. Курінов, В.О. Навроцький, А.В. Савченко та інші науковці. Водночас проблемі кваліфікації злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину окрема увага приділялася недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем кваліфікації злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину, встановлення правил (рекомендацій) такої кваліфікації та з'ясування значення ознак суб'єктивної сторони складу злочину для кримінально-правової оцінки вчиненого. Існуючі ж наукові роботи є відповідною базою для встановлення закономірностей розвитку наукового знання щодо окресленого питання.

Виклад основного матеріалу. Кваліфікація злочину – це кримінально-правова оцінка вчиненого особою діяння шляхом встановлення його кримінально-правових (кримінально значимих) ознак, визначення кримінально-правової норми, що підлягає застосуванню, та встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) ознак вчиненого діяння конкретному складу злочину, передбаченому КК, за відсутності фактів, що виключають злочинність діяння [1, с. 14]. Кваліфікація вчиненого суб'єктом злочину за суб'єктивною стороною складу злочину являє собою встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) між внутрішніми (психічними) ознаками вчиненого особою діяння та ознаками суб'єктивної сторони складу конкретного злочину, передбаченого КК.

Загальноприйнятим у доктрині кримінального права та слідчо-судовій практиці є твердження, що суб'єктивна сторона злочину – це психічне відобра-

ження об'єктивних ознак злочину, тобто психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його суспільно небезпечних наслідків. Суб'єктивна сторона злочину характеризується такими ознаками: а) *вина*, б) *мотив* злочину та в) *мета* злочину. Ці ознаки тісно пов'язані між собою, проте їх значення у кожному випадку вчинення злочину є різним. Так, вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину. Без вини не може бути злочину взагалі (ч. 2 ст. 2, ч. 1 ст. 11 КК). Мотив і мета – факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, водночас при вчиненні складу конкретного злочину, передбаченого КК, можуть бути обов'язковими, кваліфікуючими або привілейованими.

У кримінально-правовій літературі інколи виділяють і четверту ознаку суб'єктивної сторони складу злочину – психоемоційний стан особи, і відносять його до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Таку позицію автори обґрунтовують тим, що будь-який злочин особа здійснює, знаходячись у певному емоційному стані, під впливом певних емоцій – страх покарання, співчуття до потерпілого, сильне душевне хвилювання тощо. Більшість цих емоцій перебувають за межами складу злочину, однак деяким з них закон, все ж таки, надає кримінально-правове значення. Приміром, відповідно до статей 116 і 123 КК стан сильного душевного хвилювання виконує принципову роль у формуванні мотиву вчинення вбивства або спричинення тяжких тілесних ушкоджень, а тому входить до змісту суб'єктивної сторони складу конкретного злочину. Як зазначається в науковій літературі, емоції характеризують психічний стан особи, але не її психічне ставлення до діяння та наслідків [2, с. 60]. Підтримуємо позиції більшості науковців, які присвятили дослідження суб'єктивній стороні складу злочину, щодо характеристики цього елемента складу злочину трьома ознаками – виною, мотивом та метою вчинення злочину, які органічно пов'язані між собою, взаємозалежні та взаємообумовлені.

За даними окремих дослідників, помилки у кваліфікації злочину за суб'єктивною стороною складу злочину, що призводять до відміни чи зміни вироку, становлять 31,2 % від загальної кількості кваліфікаційних помилок у кваліфікації злочину за елементами складу злочину [3, с. 133].

Під час кваліфікації злочину за суб'єктивною стороною складу злочину необхідно встановити: 1) *вину* (її форму та вид), з якою вчинено злочин, що є обов'язковим для кваліфікації вчиненого, 2) *мотив* та *мету* вчинення злочину, які у кваліфікації злочину можуть мати значення: а) *обов'язкових*, б) *кваліфікуючих* або в) *привілейованих* ознак складу злочину, а можуть не впливати на кваліфікацію вчиненого, а враховуватися під час призначення покарання, як обставини, що його пом'якшують або обтяжують.

Встановлюючи *вину* та її зміст, у кожному конкретному випадку доцільно виходити з її об'єктивного існування в реальній дійсності. Тому відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК у кримінальному

провадженні підлягають доказуванню *винуватість* обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, *форма вини*, *мотив* і *мета* вчинення кримінального правопорушення. Тобто *вина* входить до змісту предмету доказування по кожному кримінальному провадженню, суд пізнає *вину* так, як він встановлює й пізнає інші факти та явища об'єктивної дійсності, що існують або відбуваються у зовнішньому світі поза свідомістю конкретної особи чи свідомості суддів. Встановлення *вини*, її форми та виду – необхідна умова правильної кваліфікації злочину за суб'єктивною стороною складу злочину. Вищі судові інстанції неодноразово звертали увагу судів на необхідність ретельного дослідження доказів, що мають значення для з'ясування *вини*, її форми, виду та змісту.

Відповідно до ст. 23 КК *виною* є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі *умислу* або *необережності*.

Залежно від психічного змісту *умисел* поділяється на два види: а) *прямий* та б) *непрямий* (ч. 1 ст. 24 КК).

Для кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину з *прямим умислом* необхідно встановити, що особа: а) *усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння* (дії або бездіяльності) (усвідомлювала як фактичні (об'єктивні) ознаки вчинюваного діяння, так і усвідомлювала соціальну значимість вчинюваного, його соціальну шкідливість, суспільну небезпечність), б) *передбачала його суспільно небезпечні наслідки* (неминучість або реальну можливість їх настання) і в) *бажала їх настання* (ч. 2 ст. 24 КК).

Для кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину з *непрямим умислом* необхідно встановити, що особа: а) *усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння* (дії або бездіяльності) (усвідомлювала як фактичні ознаки вчинюваного діяння, так і соціальну значимість вчинюваного, його соціальну шкідливість, суспільну небезпечність), б) *передбачала його суспільно небезпечні наслідки* (реальну можливість їх настання) і в) *хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання* (ч. 3 ст. 24 КК).

Доцільно відмітити, що законодавчі визначення видів *умислу* сконструйовані щодо злочину з матеріальним складом. У той же час, особливість злочину з формальним складом полягає в тому, що він визнається закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, а наслідки лежать за межами складу такого злочину. Саме тому, кримінально-правова наука та слідчо-судова практика змушені інтерпретувати законодавче визначення видів *умислу* при кваліфікації злочину з формальним (усіченим) складом, що свідчить про колізію між положеннями КК та теорією кримінального права й практикою застосування кримінального закону.

Слід зазначити, що в науці кримінального права існує цілий спектр думок про зміст *умислу* у злочинах з формальним складом. У більшості випадків автори вважають, що злочини з формальним складом можуть вчинятися виключно з *прямим умислом*.

Таким чином, для кваліфікації вчиненого суб'єктом умисного злочину з формальним складом необхідно встановити, що особа: а) усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності) і б) бажала його вчинити.

Доцільно також відмітити, що в науковій літературі та слідчо-судовій практиці умисел поділяють на види і за іншими класифікаційними критеріями.

1. За моментом виникнення розрізняють: а) *завдалегідь обдуманний* та б) *умисел, що виник раптово*, який може бути простим або афектованим.

Для кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину із *завдалегідь обдуманим умислом* необхідно встановити, що умисел вчинити злочин і конкретна його реалізація відокремлені певним проміжком часу, протягом якого суб'єкт злочину обмірковує план вчинення злочину, спосіб і засоби його скоєння, місце, час, обстановку тощо. Такий вид умислу має значення для кваліфікації злочину, вчиненого у співучасті за попередньою змовою, тощо.

Для кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину з *умислом, що виник раптово* (тобто таким, що характеризується раптовою появою і швидкоплинністю), необхідно встановити, що умисел на вчинення злочину негайно з'явився та негайно був реалізований особою. У такому разі між виникненням умислу та його реалізацією відсутній проміжок часу, або він є дуже незначним. Цей вид умислу, у свою чергу, може бути простим або афектованим. У більшості випадків такий вид умислу не має значення для кваліфікації, проте КК містить склади злочинів, які особа може вчинити лише, якщо мав місце умисел, що виник раптово (статті 116, 123 КК).

2. За ступенем конкретизації уявлень суб'єкта про фактичні та соціальні характеристики діяння та ступенем конкретизації передбачення наслідків умисел можна поділити на: а) *конкретизований* (визначений), який може бути простим чи альтернативним, і б) *неконкретизований* (невизначений).

Для кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину з *конкретизованим умислом* необхідно встановити, що: а) суб'єкт мав конкретне уявлення (усвідомлення) про якісні та кількісні фактичні й соціальні характеристики діяння та б) наслідки такого діяння чітко конкретизовані у свідомості суб'єкта. Конкретизований умисел, за загальним правилом, може бути лише прямим. Якщо при конкретизованому прямому умислі суспільно небезпечні наслідки не настали, то можна говорити лише про замах на вчинення злочину.

Для кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину з *неконкретизованим умислом* необхідно встановити, що: а) суб'єкт мав не конкретне, а лише узагальнене уявлення (усвідомлення) про якісні та кількісні фактичні й соціальні характеристики діяння та б) наслідки такого діяння не конкретизовані чітко в його свідомості. Тому у випадку неконкретизованого умислу кваліфікація відбувається за фактично заподіяними суспільно небезпечними наслідками, тобто тими наслідками, які фактично настали. Неконкретизований умисел може бути як прямим, так і непрямым.

У зв'язку з наведеним для кваліфікації злочину має значення і *спрямованість умислу*, під якою слід розуміти обумовлену певними спонуканнями мобілізацію вольових зусиль суб'єкта на вчинення суспільно небезпечного діяння, спрямованого на спричинення шкоди певному (визначеному) об'єкту складу злочину, щодо певного предмета злочину, вчиненого певним способом та засобами (знаряддями), спрямованого на спричинення визначених (конкретних) суспільно небезпечних наслідків, тощо.

Кваліфікація злочину залежить від спрямованості умислу суб'єкта, зокрема, в разі вчинення: 1) злочину, спрямованого на спричинення шкоди певному об'єкту складу злочину, щодо певного предмета злочину; 2) злочину, кримінальна відповідальність за який диференціюється у КК залежно від кількісної характеристики суспільно небезпечних наслідків, що заподіюються; 3) злочину з прямим конкретизованим, а в окремих випадках і неконкретизованим умислом; 4) злочину з кваліфікуючими або привілейованими ознаками складу злочину; 5) злочину в разі фактичної помилки суб'єкта злочину; 6) незакінченого злочину; 7) злочину в разі ексцесу співучасника; 8) ідеальної сукупності злочинів; 9) відмежування злочинів, схожих (тотожних) за ознаками об'єктивної сторони складу злочину тощо.

Слід також зазначити, що в більшості статей Особливої частини КК відсутня вказівка на форму вини, з якою може бути вчинений той чи інший злочин, проте це не знімає питання про вини, а вимагає ретельного з'ясування думки законодавця для встановлення її форми. Саме тому в кожному конкретному випадку під час кваліфікації злочину необхідно чітко з'ясувати, чи охоплює диспозиція статті лише умисне або лише необережне вчинення злочину, чи конкретна кримінально-правова норма має застосовуватися як у разі умисного, так у разі необережного вчинення злочину. У зв'язку із цим для кваліфікації злочину необхідно шляхом аналізу диспозиції відповідної статті Особливої частини КК з'ясувати, з якою формою вини може бути вчинений конкретний злочин.

Про можливість вчинення злочину лише з умисною формою вини можуть свідчити такі обставини: а) склад злочину є формальним; б) суспільно небезпечне діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу конкретного злочину характеризується такою властивістю як «злісність» (приміром, ст. 164, 165 КК, тощо), «систематичність» (наприклад, ст. 390 КК); в) мотив та мета є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу конкретного злочину; г) кримінально-правова норма містить вказівку на «завідомість» (наприклад, ч. 3 ст. 42, п. 2 ч. 2 ст. 115, ст. 135 КК, тощо); г) характер злочину, спосіб та засоби (знаряддя) його вчинення, терміни, що використовуються при регламентації ознак елементів складу злочину тощо.

У слідчо-судовій практиці під час кваліфікації злочину також виникає питання щодо встановлення психічного ставлення суб'єкта не лише до суспільно небезпечного діяння та його суспільно небезпечних наслідків, але й щодо інших

об'єктивних ознак складу злочину та кваліфікуючих або привілейованих його ознак (приміром, способу, засобу (зброя) вчинення злочину, ознак потерпілого, тощо). Як вірно зазначається в науковій літературі, зміст суб'єктивної сторони складу злочину в повній мірі визначається змістом об'єкту та об'єктивної сторони його складу.

У кожному складі злочину умисел має певний зміст. Водночас у слідчо-судовій практиці мають місце випадки, коли під час вчинення конкретного злочину умисел особи, що відповідає змісту певного складу злочину, *трансформується* в умисел, що відповідає іншому складу злочину. Приміром, під час вчинення крадіжки суб'єкт зазнає супротив потерпілого і для завершення злочину застосує насильство. У такому разі умисел на вчинення крадіжки переростає в умисел на вчинення грабежу або розбою. Під час кваліфікації злочину таку ситуацію слід розглядати як трансформація умислу на вчинення більш суспільно небезпечного діяння, тобто на вчинення більш тяжкого злочину. Водночас така трансформація можлива лише: а) у випадку вчинення злочинів з прямим умислом, б) однорідних та в) до моменту закінчення розпочатого менш тяжкого злочину. Під час вчинення різнорідних злочинів має місце не трансформація умислу, а виникнення умислу на скоєння нового злочину. У такому разі у вчиненому суб'єктом діянні наявні два різні склади злочинів, що потребує кваліфікації за сукупністю злочинів.

Залежно від психічного змісту необережність поділяється на два види: а) злочинна самовпевненість та б) злочинна недбалість (ч. 1 ст. 25 КК).

Для кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину зі злочинною самовпевненістю необхідно встановити, що особа: 1) *передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння* (дії або бездіяльності) (передбачала абстрактну можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, що означає передбачення цих наслідків відірвано від даної конкретної ситуації, тобто абстрактно, стосовно не цієї, а іншої, подібної ситуації) але 2) *легковажно розраховувала на їх відвернення* (розраховувала на певні реальні об'єктивні та (або) суб'єктивні обставини, які, на її думку, допоможуть уникнути суспільно небезпечних наслідків від її діяння в даному конкретному випадку. Вольова ознака самовпевненості характеризується також тим, що розрахунок на вказані обставини є легковажним, тобто суб'єкт неправильно оцінив чи переоцінив їх значення, внаслідок чого такі обставини «не спрацювали» або спрацювали недостатньо і суспільно небезпечні наслідки все ж настали. Тобто розрахунок на відвернення наслідків виявляється безпідставним, поверхневим, легковажним, як зазначає закон) (ч. 2 ст. 25 КК).

Для кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину зі злочинною недбалістю необхідно встановити, що особа: 1) *не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння* (дії або бездіяльності) (в особи відсутнє передбачення навіть

абстрактної можливості настання суспільно небезпечних наслідків від вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння. У такому разі суб'єкт злочину може: а) усвідомлювати, що порушує певні правила обережності, але вважає це порушення несуттєвим та нездатним набути характеру суспільно небезпечного; б) не усвідомлювати, що порушує певні правила безпеки, але здійснювати при цьому вольовий вчинок, спрямований на їх порушення; в) свідомо не контролювати вчинюване діяння, проте якщо контроль було втрачено з вини самого суб'єкта) та 2) *хоча повинна була і могла їх передбачити* (дана ознака інтелектуального моменту злочинної недбалості характеризується двома критеріями: *об'єктивним* – особа повинна була передбачати можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності та *суб'єктивним* – особа мала можливість передбачати ці наслідки) (ч. 3 ст. 25 КК).

Вольова ознака злочинної недбалості безпосередньо у КК не передбачена, водночас вона характеризується відсутністю в суб'єкта мобілізації своїх психічних здібностей з тим, щоб не вчинити суспільно небезпечне діяння, передбачене КК.

Слід відмітити, що законодавчі визначення видів необережності сконструйовані щодо злочину з матеріальним складом. Водночас особливість злочину з формальним складом полягає в тому, що він визнається закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, а наслідки лежать за межами складу такого злочину. У цьому випадку кримінально-правова наука та слідчо-судова практика змушені інтерпретувати законодавче визначення видів необережності під час кваліфікації злочину з формальним (усіченим) складом, що свідчить про колізію між положеннями КК та теорією кримінального права й практикою застосування кримінального закону.

Для кваліфікації вчиненого суб'єктом необережного злочину з формальним складом необхідно встановити, що особа, яка вчинила діяння: а) не усвідомлювала його суспільної небезпечності, б) хоча повинна була і могла її усвідомлювати. У зв'язку з наведеним необережний злочин з формальним складом можна вчинити лише зі злочинною недбалістю.

Водночас доцільно зазначити, що за загальним правилом, законодавець регламентує *необережні злочини, як злочини з матеріальним складом*. Це зумовлено тим, що суспільно небезпечний наслідок як ознака об'єктивної сторони злочину з матеріальним складом надає відповідну суспільну небезпечність (тяжкість) необережному злочину. Проте КК містить злочини з формальним складом, які можуть бути вчинені через необережність (приміром, ч. 1 ст. 328 КК). У науковій літературі можливість вчинення злочинів з формальним складом через необережність також не виключається. Більше того, в кримінальному законодавстві окремих країн не питання регламентовано. Приміром, відповідно до ч. 3 ст. 24 КК Республіки Білорусь злочин визнається вчиненим з необережності, якщо особа,

яка його вчинила, не усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії чи бездіяльності, хоча повинна була і могла це усвідомлювати.

Для правильної кваліфікації злочину за суб'єктивною стороною складу злочину необхідно провести:

1) відмежування умислу (непрямого умислу) від необережності (*злочинної самовпевненості*), яке здійснюється за: а) *інтелектуальною* ознакою (при непрямому умислі особа передбачає *реальну* можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності, тобто суб'єкт передбачає ці наслідки як результат розвитку причинного зв'язку внаслідок вчинення ним діяння саме в даному конкретному випадку. При злочинній самовпевненості суб'єкт передбачає *абстрактну* можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності, тобто він передбачає можливість їх настання відірвано від даного випадку, усвідомлюючи їх настання взагалі для подібної, але не для конкретної ситуації) та б) *вольовою* ознакою (при непрямому умислі особа позитивно ставиться до реально передбачуваних нею суспільно небезпечних наслідків і викликає ці наслідки своїм діянням, хоча вони їй не потрібні, а є побічним результатом діяння. При цьому суб'єкт може сподіватися на якісь випадкові обставини, які могли б відвернути настання цих наслідків, але така надія ніколи не має під собою реальних підстав, які б породжували упевненість у ненастанні суспільно небезпечних наслідків («якось-то буде», розрахунок на навмання). При злочинній самовпевненості суб'єкт розраховує на конкретні обставини об'єктивного та (або) суб'єктивного характеру, які, на його думку, не допустять настання суспільно небезпечних наслідків, однак цей розрахунок має легковажний характер);

2) відмежування *злочинної самовпевненості від злочинної недбалості*, яке здійснюється за: а) *інтелектуальною* ознакою (при самовпевненості суб'єкт передбачає абстрактну можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності. При недбалості суб'єкт ні в якій формі не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, а отже, не передбачає навіть потенційної небезпечності обраного ним способу поведінки) та б) *вольовою* ознакою (при самовпевненості суб'єкт вчиняє потенційно небезпечне вольове діяння, розраховуючи на певні реальні об'єктивні та (або) суб'єктивні обставини, які завадять настанню суспільно небезпечних наслідків. При злочинній недбалості суб'єкт не мобілізує своїх психічних здібностей із тим, щоб не вчинити суспільно небезпечне діяння, передбачене КК, а навпаки, вчинити діяння, необхідне для запобігання суспільно небезпечним наслідкам);

3) відмежування *злочинної недбалості від казусу*, яке здійснюється з урахуванням того, що при злочинній недбалості особа повинна була і могла передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків, а при казусі – не повинна була і (або) не могла передбачити можливість їх настання в силу обстановки, що склалася, особистих якостей, тощо. Казус виключає будь-який вид

вини, оскільки для кожної форми та виду вини характерним є той чи інший рівень передбачення суб'єктом можливості настання суспільно небезпечних наслідків його діяння. Тому в разі казусу відсутня вина, як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину. Отже, відсутній і склад злочину, а тому виключається кваліфікація вчиненого діяння як злочин.

Правильне з'ясування вини має значення для: а) встановлення наявності у вчиненому діянні складу відповідного злочину; б) виключення можливості об'єктивного ставлення у вину; в) розмежування суміжних злочинів схожих або навіть тотожних за об'єктивною стороною їх складу, відмежування злочину від інших правопорушень, а також злочину від діяння, яке не є злочинним; г) вирішення питання про можливість кваліфікації вчиненого як незакінчений злочин; злочин, вчинений у співучасті; множинності злочинів тощо.

Для кваліфікації злочину за суб'єктивною стороною складу злочину принципове значення має встановлення *мотиву* та *мети* злочину, якщо вони є обов'язковими, кваліфікуючими або привілейованими ознаками складу конкретного злочину. Крім того, доцільно відмітити, що при вчиненні певного діяння особа може керуватися низкою мотивів. У такому разі має місце конкуренція мотивів злочину, що має значення для кваліфікації злочину.

У кримінально-правовій науці та слідчо-судовій практиці домінуючою є позиція, відповідно до якої, в процесі кваліфікації мотив і мета можуть бути встановлені лише в умисних злочинах. У злочинах, що вчиняються з необережності, мотивація діяння не впливає на кваліфікацію, проте може враховуватися при призначенні покарання або мати кримінологічне значення для встановлення причин та умов вчинення злочину, особи злочинця тощо.

Термін «мотив» від латинської означає «двигати, штовхати, приводити до руху», тому не викликає сумніву, що основна функція мотиву – функція викликання активності особи щодо вчинення відповідного діяння. Мотив злочину – це обумовлене певними потребами внутрішнє спонукання суб'єкта, що викликає в нього рішучість вчинити суспільно небезпечне діяння та яким він керується під час вчинення злочину. Мотив найчастіше свідчить про антисоціальну спрямованість особи, про наявність у неї конкретної моделі злочинного результату та наміру його досягти. Спрямовуюча функція мотиву полягає в постановці суб'єктом мети злочину і визначенні шляху її досягнення.

Мета злочину – це результат, якого намагається досягти суб'єкт при вчиненні злочину, керуючись певним мотивом; суб'єктивний образ бажаного результату дії чи бездіяльності, тобто ідеальна у думках модель майбутнього кінцевого результату, до якого прагне суб'єкт злочину. Водночас мета – категорія, що не є ідентичною реальному злочинному результату. Заздалегідь формуючись у свідомості особи, вона є уявним випередженням результату, суб'єктивною моделлю динаміки розвитку подій.

Кваліфікація злочину визначається постановкою мету, а не її обов'язковим досягненням.

Мета злочину нерозривно пов'язана з його мотивом, оскільки поведінка особи завжди обумовлена спонуканнями (мотивами) й цілями. Мета злочину підпорядкована мотиву. Саме на основі мотиву, керуючись ним, суб'єкт ставить собі мету, досягненню якої він підкоряє своє діяння. Через існуючий внутрішній зв'язок між мотивом та метою вони завжди є взаємозумовленими, так поява мотиву зумовлює виникнення відповідної мети.

Під час конструювання певних складів злочинів мотив та (або) мета злочину можуть бути або безпосередньо зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК (наприклад, п. 7 ч. 2 ст. 115 КК), або виходити з її змісту (ч. 1 ст. 185 КК). Якщо мотив і мета безпосередньо зазначені в диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК, то для кваліфікації злочину за суб'єктивної стороною складу злочину необхідно встановити відповідність (тотожність, ідентичність) між мотивом і метою, якими фактично керувався або переслідував суб'єкт злочину та законодавчому закріпленню цих ознак у кримінально-правовій нормі. Якщо мотив та мета не зазначені в диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК, то для кваліфікації злочину необхідно з'ясувати позицію законодавця під час конструювання суб'єктивної сторони складу даного конкретного злочину. Це відбувається за загальними правилами шляхом тлумачення норм КК.

Якщо мотиви та (або) цілі передбачені у диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК в альтернативі, то дискусійним у науковій літературі є питання про ставлення у вину суб'єкту декількох мотивів (цілей) чи лише одного з них, тобто виникає питання про конкуренцію мотивів та цілей. Окремі вчені вважають, що при кваліфікації злочину слід враховувати всі мотиви, а не обирати якийсь один з них. Інші науковці зазначають, що якщо в одному злочині мотиви знаходяться у співвідношенні конкуренції, то кваліфікація вчиненого визначається тим мотивом, на користь якого обраний вольовий акт і прийнято рішення вчинити злочин. У такому випадку необхідно встановити домінуючий мотив, який і буде покладено в основу кваліфікації злочину.

Вважаємо, що за загальним правилом, якщо вчинений суб'єктом злочин містить декілька мотивів (або цілей), то при кваліфікації можливе ставлення за вину суб'єкту декількох мотивів (або цілей), якщо вони не знаходяться у конкуренції (протиріччі). Якщо мотиви, якими керувався суб'єкт при вчиненні конкретного злочину (або цілі, які він переслідував) знаходяться в конкуренції (протиріччі), то при кваліфікації необхідно обирати домінуючий мотив (або мету). Встановлення мотиву злочину в діянні суб'єкта підтверджує, що ним вчинено умисний злочин. Встановлення мети в діянні суб'єкта підтверджує, що ним вчинено злочин з прямим умислом.

Висновки. Проведене дослідження дає підставу сформулювати правила (алгоритм) кваліфікації злочину за суб'єктивною стороною складу злочину:

1) ретельне дослідження фактичних обставин вчиненого особою діяння забезпечить можливість правильно оцінити суб'єктивну сторону (вину, мотив та мету) конкретного складу злочину;

2) при встановленні вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину необхідно чітко з'ясувати її інтелектуальні та вольову ознаки (їх зміст). Крім того, принципове значення для кваліфікації злочину має розмежування форм та видів вини (прямого від непрямого умислу, непрямого умислу від злочинної самовпевненості, злочинної недбалості від казусу);

3) для правильної кваліфікації злочину необхідно шляхом аналізу диспозиції відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК з'ясувати з якою формою вини може бути вчинений конкретний злочин. Про можливість вчинення злочину лише з умисною формою вини може свідчити: а) склад злочину є формальним; б) суспільно небезпечне діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу конкретного злочину характеризується такою властивістю як «злісність»; в) мотив та мета є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу конкретного злочину; г) кримінально-правова норма містить вказівку на «завідомість», «систематичність», тощо; д) характер злочину, спосіб та засоби (знаряддя) його вчинення, терміни, що використовуються при регламентації ознак елементів складу злочину, тощо;

4) редакція статей 23-25 КК не дає можливості визначити конкретний зміст вини у злочинах з формальним складом, бо в цих законодавчих приписах ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків передбачається як обов'язковий елемент змісту форми вини. Умисні злочини з формальним складом можуть вчинятися лише з прямим умислом. Необережні злочини з формальним складом можуть вчинятися лише зі злочинною недбалістю;

5) при конкретизованому (визначеному) умислі кваліфікація злочину здійснюється за спрямованістю умислу суб'єкта. Якщо при конкретизованому умислі наслідки, яких особа бажала, не настали, то можна говорити лише про замах на вчинення злочину. При неконкретизованому (невизначеному) умислі кваліфікація відбувається за фактично заподіяними суспільно небезпечними наслідками, тобто тими наслідками, які фактично були спричинені;

б) трансформація умислу в процесі вчинення злочину в умисел, що відповідає змісту іншого складу злочину, який передбачає більш суспільно небезпечне діяння, обумовлює кваліфікацію злочину за статтею (частиною статті) Особливої частини КК, що передбачає більш тяжкий злочин. Така трансформація можлива лише при вчиненні злочинів: а) з прямим умислом, б) однорідних, в) до моменту закінчення розпочатого менш тяжкого злочину. При вчиненні різнорідних злочинів має місце не трансформація умислу, а виникнення умислу на скоєння нового злочину. В такому разі у вчиненому суб'єктом діянні наявні два різні склади злочинів, що потребує кваліфікації за сукупністю злочинів;

7) у процесі кваліфікації мотив і мета можуть бути встановлені лише в умисних злочинах. У злочинах, що вчиняються з необережності, мотивація діяння не має значення для кваліфікації вчиненого, проте може враховуватися при призначенні покарання або може мати кримінологічне значення;

8) якщо мотив і мета безпосередньо зазначені у диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК, то для кваліфікації злочину за суб'єктивної стороною складу злочину необхідно встановити відповідність (тотожність, ідентичність) між мотивом і метою, якими фактично керувався або переслідував суб'єкт злочину та законодавчому закріпленню цих ознак у кримінально-правовій нормі. Якщо мотив та мета не зазначені у диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК, то для кваліфікації злочину необхідно з'ясувати позицію законодавця при конструюванні суб'єктивної сторони складу даного конкретного злочину. Це відбувається за загальним правилом шляхом тлумачення норм КК;

9) за загальним правилом, якщо вчинений суб'єктом злочин містить декілька мотивів або цілей, то при кваліфікації можливе ставлення за вину суб'єкту декількох мотивів або цілей, якщо вони не знаходяться у конкуренції (протиріччі). Якщо мотиви, якими керувався суб'єкт при вчиненні конкретного злочину або цілі, які він переслідував, знаходяться в конкуренції, то при кваліфікації необхідно обирати домінуючий мотив або мету;

10) для правильної кваліфікації злочину суб'єктивна сторона складу злочину має таке значення: а) вона є обов'язковим елементом будь-якого складу злочину, без неї відсутня юридична підстава кваліфікації злочину; б) суб'єктивна сторона дозволяє розмежувати суміжні злочини (схожі або, навіть, тотожні за об'єктивною стороною їх складу), відмежувати злочин від інших правопорушень та злочин від діяння, яке не є злочинним; в) встановлення ознак суб'єктивної сторони допомагає правильно розкрити інші елементи складу злочину тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції / Харків: Право, 2018. 368 с.
2. Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. 304 с.
3. Колосовский В.В. Теоретические проблемы квалификации уголовно-правовых деяний. М.: Статут, 2011. 398 с.